

ЗАГАЛЬНА ТЕОРІЯ КОНФЛІКТУ

Структура і функції конфлікту

Структура конфлікту – сукупність стійких елементів конфлікту, що забезпечують його цілісність. Вона характеризує статичну складову конфлікту і включає дві підструктури: об'єктивну і суб'єктивну, кожна з яких має власні елементи. *Об'єктивна* підструктура конфлікту охоплює: *учасників* (основних, другорядних, групи підтримки), *взаємодію між ними* (або соціальне поле конфлікту); *об'єкт конфлікту*; *його предмет* (проблему або спірне питання), з приводу якого він складається; *мікросередовище*, в якому він розвивається; *макросередовище*, що впливає на хід конфлікту та інші. *Суб'єктивна* підструктура конфлікту включає компоненти: *психологічні моделі* конфліктної ситуації з погляду всіх учасників; *мотиви* сторін; мету; актуальні *психічні стани* учасників та ін.

Кожен елемент конфлікту має певні ознаки і властивості. *Суб'єкт конфлікту* або конфліктант – це активна сторона, здатна створити конфліктну ситуацію і впливати на хід конфлікту залежно від своїх інтересів. Суб'єкти є основними елементами будь-якого конфлікту, оскільки, будучи його супротивними сторонами, своїми діями породжують сам конфлікт, додають йому сутнісних ознак і гостроти, визначають його перебіг і динаміку. Виразна ідентифікація суб'єктів конфлікту допомагає прояснити його предмет, спрогнозувати можливі варіанти вирішення.

Крім основних учасників, суб'єктами конфлікту можуть бути непрямі учасники, пасивна сторона, що надає суб'єктові конфлікту певну допомогу. Непрямі учасники конфлікту характеризуються певною *рольовою поведінкою*:

- – *підбурювач, провокатор* – провокує конфлікт для досягнення власних інтересів;
- – *посередник, медіатор, суддя* – сприяє зменшенню гостроти або повному припиненню конфлікту;
- – *помічник, союзник або група підтримки* – підтримує ту або іншу сторону або обидві сторони одночасно;
- – *організатор* конфлікту – планує конфлікт і керує його протікання.

Конфліктанти відрізняються *рангом* – позицією, яку займають сторони щодо протилежної сторони:

- – *опонент I-го рангу* – особа, яка виступає від свого імені та має власні інтереси;
- – *опоненти II-го рангу* – окремі індивіди, які мають групові інтереси;
- – *опоненти III-го рангу* – структура, що складається з безпосередньо взаємодіючих одна з одною груп;
- – *опонент IV-го рангу* – державні структури, які виступають від імені закону.

Опонентів диференціюють також за *соціальним статусом* – загальним положенням особи або групи в суспільстві, пов'язаним із певною сукупністю прав та обов'язків.

Нарешті конфліктанти розрізняються *потенціалом (силою)* – можливістю і здатністю сторін конфлікту реалізувати свої цілі всупереч протидії опонента.

Щоб досліджувати суть суб'єктів конфлікту необхідно проаналізувати їх кількісний і якісний склад, рівень організації, обсяг ресурсів та інші змінні, що мають до них відношення. З'ясування кількісного складу в індивідуальному аспекті полягає у визначенні того, скільки осіб беруть участь у конфлікті як його самостійні суб'єкти. У груповому ж відношенні воно полягає не тільки у визначенні наявного складу учасників залучених у конфлікт групи, але й можливого мобілізаційного потенціалу, тобто у визначенні тих, хто реально може поповнити їх число.

Характеристики якісного складу конфліктуючих індивідуальних суб'єктів можна визначити за допомогою з'ясування типових форм їхньої поведінки, особливостей їх психології, етичних і соціальних норм, яких вони дотримуються. У разі групових суб'єктів необхідно віднести поширеність цих характеристик як серед рядових членів конфліктуючої групи, так і серед її лідерів. К. Боулдінг виокремлює за цією ознакою два типи груп: *гомогенні* (однорідні) і *гетерогенні* (різномірні). Важливість урахування *гомогенності* певних соціальних спільнот, що беруть участь у конфлікті, полягає в тому, що вона зазвичай сприяє комунікації і зростанню внутрішньогрупової згуртованості. *Гетерогенність* внутрішнього складу і властивостей групового суб'єкта, як правило, сприяє деескалації, ослабленню гостроти конфлікту, в якому він бере участь, або ж включає можливість такого ослаблення.

Показником систематичності й послідовності їхніх дій під час розгортання конфліктного протиборства є *рівень організації* конфліктуючих суб'єктів, а також ступінь згуртованості їх членів. Конфліктологи виокремлюють два типи груп із *вищим* і *нижчим* рівнями організації. Для більш організованих груп характерні такі ознаки: виражена ідентичність, прихильність загальним інтересам, наявність певної групової структури, члени якої виконують різні ролі в процесі функціонування організації. Це стосується, зокрема партійних організацій, які мають чітко визначену ідеологію. Важлива роль у таких групах належить її лідерам, які уповноважені визначати стратегію і тактику захисту групових інтересів у конфліктних ситуаціях. Менш організовані групи характеризуються частковим і часто лише тимчасовим включенням членів у свою структуру, а також різним рівнем прихильності цих членів до групових інтересів. До них належать громадські організації, групи за інтересами.

Важливим показником перспективності й результативності будь-якого соціального конфлікту є *ресурсний потенціал*, що є у розпорядженні суб'єктів. Він багато в чому визначає готовність опонентів брати участь у конфліктному протиборстві і характер їхніх вимог щодо зміни ситуації в потрібному для себе напрямі, а також готовність нести витрати заради досягнення обраної мети. Розрізняють зовнішній і внутрішній ресурсний потенціал. До *зовнішнього* належать право, засоби масової інформації, можливі союзники конфліктантів та інші; до *внутрішнього* – їх соціальні, матеріальні, фізичні, інтелектуальні можливості й навички опонентів, а також ресурси часу, що є в їх розпорядженні.

Із проблемою ресурсів тісно пов'язаний такий важливий показник, як *сила конфліктуючих сторін*. Сучасні конфліктологи визначають силу сторін-учасників конфлікту за такими показниками:

- – здатність кожної з них заподіяти збиток протилежній стороні;
- – здатність і готовність спрямувати їх інтереси на співпрацю;
- – можливість використовувати на своїй стороні офіційні органи влади;
- – володіння знаннями, які сприяють вирішенню проблеми, що викликала конфлікт.

Окрім суб'єктів конфлікту, найважливішими складовими конфлікту є *об'єкт* і *предмет конфлікту*, які характеризують його змістову

сторону. *Об'єкт* конфлікту – конкретна причина, основний мотив, рушійна сила конфлікту, те, до володіння або користування чим прагнуть обидва опоненти. *Умовою* конфлікту є домагання однієї із сторін на неподільність об'єкта, володіння ним. Існує три типи об'єктів конфлікту; об'єкти, які не можуть бути розділені на частини; об'єкти, які можуть бути розділені на частини в різних пропорціях; об'єкти, якими учасники конфлікту можуть володіти спільно (ситуація уявного конфлікту).

Об'єкт конфлікту має певні характеристики;

- – має ознаку дефіцитності та необхідності його використання з боку обох сторін; має конкретно історичний характер;
- – пов'язаний із різними суб'єктивними оцінками його значущості для різних суб'єктів;
- – може бути реалістичним і нереалістичним.

Практика показує, що основними об'єктами конфліктів, що виникають між соціальними суб'єктами, є *ресурси, статус і цінності*.

Ресурси як об'єкт конфліктів розглядаються в плані володіння ними або прагнення до їх отримання суб'єктами для поповнення свого ресурсного потенціалу: предмети споживання і проживання (харчування, житло і ін.); корисні копалини (нафта, газ, руда і ін.); виробничі (засоби виробництва, робочі місця і ін.); економічні (гроші, акції, золото, валюта і ін.); освітні (школи, інститути, університети і ін.); наукові (учені, НДІ і ін.); інформаційні (знання, комп'ютери, бібліотеки і ін.).

Будучи об'єктом боротьби між певними соціальними суб'єктами, *статус* є для них головним чином не *засобом*, а *умовою* забезпечення своєї успішної життєдіяльності. У результаті конфлікту відбувається розвиток одних соціальних суб'єктів і деградація, регрес інших. Це виражається в соціальній мобільності, тобто зміні статусу соціальних суб'єктів.

Цінності не можуть бути ні *засобом* для забезпечення тих або інших потреб, інтересів, устремлінь суб'єктів, як це є з ресурсами, ні *умовою*, а слугує для них лише *самоціллю*, виразом його розуміння самого себе, власної суті, з втратою чого зникає і він сам як особистість, індивідуальність. Духовними є моральні, правові, релігійні, естетичні та інші цінності, в основі яких є віра і переконання людей про добро і зло, справедливість і несправедливість, божественне і сатанинське, прекрасне і потворне, якими люди керуються в своїй поведінці.

Предметом соціального конфлікту вважається та сторона об'єкта, через яку стикаються інтереси різних суб'єктів, суперечність, через яку і заради вирішення якої суб'єкти вступають у протиборство. Отже, *предмет конфлікту* – це об'єктивно існуюча або уявна проблема, яка слугує причиною розбіжностей між сторонами.

Не менш важливим елементом конфлікту є *навколишнє середовище* – сукупність об'єктивних умов конфлікту, що істотно впливають на причини його виникнення і динаміку. З погляду рівнів соціальної системи розрізняють: *мікросередовище* як найближче оточення сторін і *макросередовище* – соціальні групи, представником яких є сторона, і якості яких вона успадкувала.

За природою визначають *фізичне* (гео, кліматичне, екологічне і ін.) і *соціальне* (соціальні умови, в яких розвивається конфлікт, включаючи його непрямих учасників) навколишнє середовище. Тому можна говорити про те, що кожен конфлікт має такі *характеристики*:

- – *просторові*: географічні межі, сфери виникнення і прояву конфлікту, умови і привід виникнення, конкретні форми прояву, засобу і дії, якими користуються суб'єкти, результат конфлікту;
- – *часові*: тривалість, частота, повторюваність, тривалість участі кожного суб'єкта, тимчасові характеристики кожного з етапів;
- – *соціально-просторові*: кількість людей, втягнутих у конфлікт і їхні інтереси.

Окрім мікро- і макросередовища, на соціальний конфлікт впливає і *зовнішнє соціальне середовище* (засоби масової інформації, громадська думка, втягнення у конфліктний процес третьої сторони і інше). Цей вплив позначається на *формуванні мети і стратегії конфліктної поведінки*, а також на *ступені інституціоналізації соціального конфлікту*.

Конфлікт виконує певні функції. *Функції конфлікту* – це його вплив на зовнішнє середовище і свої підсистеми, це роль, яку виконує конфлікт стосовно суспільства і його різних структурних утворень: індивідів, соціальних груп, організацій. Соціальні конфлікти можуть виконувати негативні (деструктивні) і позитивні (конструктивні) функції, які проявляються на *загальному та особистісному рівні*.

До *позитивних функцій* конфлікту належать: інноваційна, регулятивна, соціально-діагностична, консолідація, комунікація, активізація соціальних зв'язків.

Результатами виконання цих функцій *на загальному рівні* є:

- – усунення суперечності у функціонуванні колективу;
- – створення і підтримка балансу сил;
- – соціальний контроль за дотриманням правил, загальноприйнятих норм і цінностей;
- – створення нових соціальних норм і інститутів, оновлення існуючих;
- – встановлення неформальної ієрархії в групі або суспільстві;
- – глибше пізнання учасниками конфлікту один одного;
- – зняття синдрому покірності у підлеглих і ін.

на особистісному рівні:

- – пізнання оточення, самопізнання і корекція самооцінки;
- – ослаблення психічної напруженості;
- – сприяння розвитку особистості;
- – адаптація і соціалізація індивідів у групі;
- – спосіб самоствердження і самореалізація;
- – можливість позбавитися проблем;
- – розвиток особистості та інше.

До *негативних функцій* конфлікту належать: дестабілізуюча, дезінтегруюча, аксіологічна, надлишково-витратна. Результатами виконання цих функцій *на загальному рівні* є:

- – великі матеріальні, емоційні витрати на участь у конфлікті;
- – можливе значне погіршення настрою учасників, поява захворювань, насилля і загибелі людей;
- – руйнування міжособистісних відносин;
- – порушення системи відносин;
- – погіршення соціально-психологічного клімату та ін.;

на особистісному рівні:

- – погіршення якості індивідуальної діяльності;
- – розчарування у своїх здібностях, зниження самооцінки;
- – сприяння соціальної пасивності особистості;
- – втрата мотивації, руйнування ціннісних орієнтацій і ін.

Кожен соціальний конфлікт має певні причини.